

PRETSEDENT BIRLIKLARDA SUBSTITUTSIYA HODISASI

A'zamova Gulnoza Abduxoliq qizi,
SamDChTI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Pretsedent birliklar muayyan xalq, jamiyat vakillari uchun juda yaxshi tanish bo'lgan, milliy xotirada muhrlangan tayyor iboralar, maqollar, mashhur asarlardan iqtiboslar, tarixiy shaxslar yoki afsonaviy personajlarning nomlaridir. Gazeta sarlavhalarida ular o'quvchi e'tiborini darhol tortish va matnga hissiy-ekspressiv bo'yoq berish uchun qo'llanadi. Ushbu maqolada pretsedent birliklarda substitutsiya hodisasi haqida so'z borgan. Misollar uchun "Xalq so'zi" gazetasining 2025-yil nashri sarlavhalaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: Mediadiskurs, pretsedent birliklar, substitutsiya, iqtibos, ma'no yadrosi, pretsedent matn, til vositalari.

Аннотация. Прецедентные единицы это готовые фразы, пословицы, цитаты из известных произведений, имена исторических личностей или мифологических персонажей, которые хорошо знакомы представителям определенного народа или общества и запечатлены в национальной памяти. В газетных заголовках они используются для мгновенного привлечения внимания читателя и придания тексту эмоционально-экспрессивной окраски. В данной статье рассматривается явление субституции в прецедентных единицах. В качестве примеров использованы заголовки из выпусков газеты «Халк сузи» («Народное слово») за 2025 год.

Ключевые слова: медиадискурс, прецедентные единицы, субституция, цитата, ядро значения, прецедентный текст, языковые средства.

Abstract. Precedent units are ready-made phrases, proverbs, quotes from famous works, names of historical figures, or mythological characters that are well-known to representatives of a particular nation or society and are ingrained in the national memory. In newspaper headlines, they are used to immediately capture the reader's attention and provide the text with an emotional and expressive tone. This article discusses the phenomenon of substitution in precedent units. Headlines from the 2025 issues of the "Xalq so'zi" newspaper were used as examples for the study.

Keywords: Media discourse, precedent units, substitution, quotation, core of meaning, precedent text, linguistic tools.

Kirish. Ma'lumki, ommaviy axborot vositalari tili lingvistikada alohida o'rin tutadi, chunki u barcha funktsional uslublarni qamrab oladi va ularga xos bo'lgan vosita va usullardan faol foydalanadi. Til vositalarini tanlashdagi bunday kenglik va erkinlik mediadiskursni axborot berish, ta'sir ko'rsatish va yaratuvchanlik xarakteridagi cheksiz salohiyat bilan ta'minlaydi. Zamonaviy jurnalist tomonidan eng keng qo'llaniladigan til vositalaridan biri bu pretsedent matndir. Pretsedent matnning ommabopligi shundaki, u uyg'otadigan fon bilimlari muallifga o'z xabarini umumiy axborot oqimi fonida jozibadorroq, muayyan maqsadli auditoriya uchun qabul qilish va anglash kontekstida tabiiyroq va natijada pragmatika nuqtai nazaridan samaraliroq qilish imkonini beradi [9.685].

Adabiyotlar tahlili. Ushbu fenomenni o'rganishda biz atama muallifi Yu.N. Karaulov tomonidan shakllantirilgan «pretsedent matn» ta'rifiga asoslanamiz, chunki unda, bizning fikrimizcha, asosiy xususiyatlar, jumladan, bilish va emotsional ahamiyatlilik, umummilliy xarakter va diskursda takroran murojaat qilinishi o'z aksini topgan.

«Xalq soʻzi» gazetasi sarlavhalarida iqtibos keltirish, kvazitsitata hamda substitutsiya yordamida amalga oshirilgan pretsedent matnlar, nomlar va vaziyatlarga oid misollar uchraydi.

“Substitutsiya” soʻzining kelib chiqishi lotincha “substitute” feʻlidan kelib chiqqan boʻlib, biror elementni yoki vositani boshqasining oʻrniga qoʻyishni anglatadi. Substitutsiya - matndagi jumla yoki gapning leksik-grammatik darajadagi munosabatlarni saqlaydigan birlashma turidir. U maʼlum bir elementni takrorlash oʻrniga ishlatiladigan vosita turi boʻlib, oʻrnini bosuvchi soʻz yoki gap yordamida amalga oshiriladi. Substitutsiya soʻz yoki gap oʻrnini bosadigan tuzilmaviy funksiyaga ega. U turli xil bosqichlarda - soʻz, soʻz birikmasi, gap va hattoki matnlarda ham boʻla oladi. Uning asosiy vazifalaridan biri takrordan qochish, xabarni qisqartirish va uni oʻquvchi uchun aniqroq qilishdan iborat. Almashtirishning yana bir vazifasi maʼlumotlarni tartibsiz holda koʻrsatmasdan gaplarni bogʻlashdir [1.49].

Natijalar. Har qanday substitutsiyaning asosi oʻzgarmas asl nusxa hisoblanadi. Kostomarov va Burvikova pretsedent matnni quyidagicha taʼriflashadi: *"inson hayotiy qadriyatlarini til orqali, madaniy xotira yordamida anglash birligi"*. Bu taʼrif pretsedent birlikning ikki jihatini til va madaniyat oʻrtasidagi bogʻliqlikni taʼkidlashga qaratilgan. nazariyasiga koʻra, pretsedent birlik jamoaviy xotirada qatʼiy bir shaklda saqlanadi. Substitutsiya sodir boʻlganda: pretsedent birlikda oʻzgarmas qolip va ohang saqlanib qoladi, komponentlardan biri koʻpincha tayanch soʻz yangisiga almashtiriladi [5.74]. Natijada matnda kontaminatsiya (ikki maʼnoning birikishi) yuzaga keladi: oʻquvchi xayolida ham asl maʼno, ham yangi maʼno parallel ravishda faollashadi.

Muxokama. Pretsedent birliklarda substitutsiya hodisasi bu maʼlum bir madaniyat yoki jamiyatda mashhur boʻlgan birlikning tarkibiy qismini yangi, vaziyatga mos soʻz bilan almashtirishdir. Substitutsiya paytida pretsedent birlikning yaʼni maqol yoki mashhur ibora strukturasi va asosiy "maʼno yadrosi" saqlanib qoladi, bu esa tinglovchiga original manbani darhol eslash imkonini beradi. Asosiy komponentni boshqasiga almashtirish orqali matnga yangi, koʻpincha zamonaviy, hajviy yoki taʼsirchan maʼno yuklanadi. Birgina soʻzni almashtirish orqali butun bir matn yoki voqeaga ishora qilinadi, bu esa nutqning ifodaliligini oshiradi.

"Ikki quyonni bir oʻq bilan urmoq" iborasidagi "quyon" soʻzini vaziyatga qarab boshqa tushuncha bilan almashtirish. Mashhur tarixiy yoki adabiy qahramon nomini oʻxshash xarakterdagi zamonaviy shaxsga nisbatan qoʻllash orqali uning xususiyatlarini taʼkidlash.

"Kelin kelsa — qarz kelar?" (Asli: *Kelin kelsa — fayz kelar*). Bu yerda "fayz" soʻzi "qarz" bilan almashtirilgan. Maqola toʻy-hashamlardagi isrofgarchilik va undan keyin qoladigan iqtisodiy muammolarga bagʻishlangan.

"Goʻzallik dunyoni emas, ekologiyani qutqaradi" (Asli: *Goʻzallik dunyoni qutqaradi*). F. Dostoyevskiyning mashhur iborasidagi "dunyoni" soʻzi "ekologiyani"

soʻziga almashtirilib, maqolaning atrof-muhitni muhofaza qilish haqida ekanligi taʼkidlangan.

"Yetmish yetti oʻlchab, bir kesing" (Asli: *Yetti oʻlchab, bir kes*). Son komponenti (yetti - yetmish yetti) oʻzgartirilgan. Bu orqali biror masalada (masalan, yangi qonun loyihasi) oʻta ehtiyotkorlik va chuqur tahlil zarurligi mubolagʻali tarzda koʻrsatilgan.

"Vaqt — imkoniyat" (Asli: *Vaqt — oltin*). Pretsedent birlikning yakuniy qismi "imkoniyat" soʻzi bilan almashtirilib, zamonaviy tadbirkorlik yoki taʼlimdagi vaqtning oʻrni yoritilgan.

"Oshing qolsa qolsin, ishing qolmasin" (Asli: *Oshing qolsa qolsin, gaping qolmasin*). Bu yerda "gap" komponenti "ish" bilan almashtirilib, mehnatsevarlik va vaqtni toʻgʻri taqsimlash gʻoyasi ilgari surilgan. Ushbu misollarda substitutsiya oʻquvchida **"tanish tuzilma — yangi maʼno"** effektini hosil qiladi, bu esa sarlavhaning esda qolarli boʻlishini taʼminlaydi.

"Bilagi zoʻr birni yiqar, bilimi zoʻr — butun dunyoni" (Asli: *Bilagi zoʻr birni yiqar, bilimi zoʻr mingni*). Sarlavhada "mingni" soʻzi "butun dunyoni" birikmasi bilan almashtirilgan.

"Yaxshi niyat — taraqqiyot yarmi" (Asli: *Yaxshi niyat — yarim davlat*). "Davlat" (boylik maʼnosida) soʻzi "taraqqiyot" soʻzi bilan almashtirilgan.

"Tadbirkor — elning tayanchi" (Asli: *Ona yer — elning tayanchi*). "Ona yer" birikmasi "tadbirkor" soʻzi bilan almashtirilib, iqtisodiy islohotlar davridagi yangi qahramon obraziga urgʻu berilgan.

"Qush uyasida koʻrganini... texnologiyada qiladi" (Asli: *Qush uyasida koʻrganini uchganda qiladi*). Maqolning ikkinchi qismi butunlay zamonaviy soha nomi bilan almashtirilgan.

"Investitsiya — taraqqiyot drayveri" (Asli: *Reklama — savdo dvigateli*). Rus tilidagi mashhur ibora ("Двигатель торговли") oʻzbekcha "drayver" va "taraqqiyot" soʻzlari orqali modifikatsiya qilingan.

"Oʻtkan kunlar sabogʻi" (Asli: *Oʻtkan kunlar romani*). Asar nomiga "sabogʻi" soʻzi qoʻshilib, tahliliy mazmun berilgan.

"Mahallada duv-duv gap emas, duv-duv ish" (Asli: *Mahallada duv-duv gap filmi*). "Gap" soʻzi "ish" soʻzi bilan almashtirilib, amaliy natijaga urgʻu berilgan.

"Ishtiyoq bor joyda baraka bor" (Asli: *"Ahillik bor joyda baraka bor"* maqoli). Baraka va muvaffaqiyatning asosi ahillikdan ishtiyoq (energiya) tushunchasiga almashtirilgan.

"Ekin ekkan emas, sugʻorgan — zargar" (Asli: *"Ekin ekkan emas, oʻrgan — zargar"* maqoli). Bu yerda hosilni yigʻish, oʻrish soʻzi - sugʻorishga almashtirilib, balki qurgʻoqchilik sharoitida suv tejash va sugʻorish mahorati "zargarlik" darajasiga koʻtarilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pretsedent birliklarda substitutsiya hodisasi murakkab hodisani hamma biladigan ibora orqali osonroq tushuntirish, biror hodisaga ijobiy yoki salbiy bo‘yoq berish, OAV sarlavhalarida ommaviy diqqatni tortish uchun eng ko‘p qo‘llaniladigan lingvistik o‘yin sifatida baholanadi. U matn yaratuvchidan milliy madaniyatni chuqur bilishni, qabul qiluvchidan esa o‘sha "kodni" yechish qobiliyatini talab qiladi.

References:

1. Abdullayeva P.U. Substitutsiya hodisasi va uning turlari // Journal of universal science research. ISSN(E):2181-4570 - p. 49
2. Xalq so‘zi Archives 2025. UERL: <https://press.natlib.uz/ru/publications/xalq-sozi>
3. Земская Е. А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 121.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – С. 216.
5. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Как тексты становятся прецедентными // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 1. – С. 73–76.
6. Красных В. В., Гудков Д. Б., Захаренко И. В., Багаева Д. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 1997. – № 3. – С. 62–75.
7. Наволоцкая О. В. Прецедентность в заголовках медиа: сопоставительный аспект // Ученые записки Новгородского государственного университета. – 2022. – № 6 (45). – С. 685–689. DOI: doi.org
8. Назарова Р. З., Золотарев М. В. Исследование прецедентных феноменов. (Материалы исследования).
9. О.В.Наволоцкая //ПРЕЦЕДЕНТНОСТЬ В ЗАГОЛОВКАХ МЕДИА: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ // Ученые записки Новгородского государственного университета. 2022. № 6 (45). С. 685-689.[https://doi.org/10.34680/2411-7951.2022.6\(45\).685-689](https://doi.org/10.34680/2411-7951.2022.6(45).685-689)
10. Рождественский Ю. В. Введение в общую филологию. – М.: Академия, 2004. – С. 343.
11. Серпикова М. Б. Язык СМИ как объект лингвистического исследования // Гуманитарные науки: научное сообщество студентов XXI столетия. – 2017. – № 8 (56). – С. 45–49.
12. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – С. 128.
13. Фоменко Е. С. Американские культурные символы — прецедентные феномены в дискурсе современных СМИ // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 3-1 (45). – С. 204–208.